

LIBELLI
DE RATIONE
LIBROS LEGENDI
CAPITA.

- CAP. 1. *De necessitate et utilitate diligentis lectionis.*
CAP. 2. *Delectus librorum habendus.*
CAP. 3. *Qui libri legendi.*
CAP. 4. *Qui sit in lectioне tenendus ordo.*
CAP. 5. *De constantia lectio-*
mis.
CAP. 6. *De subsecivis lectio-*
bis.
CAP. 7. *Quo tempore et quantum legendum.*

- CAP. 8. In lectione quænam animadvertenda sint.
- CAP. 9. Quemadmodum, citra excerptendi soler-tiam, quæ digna sunt adnotari pos-sint.
- CAP. 10. Rationes quare nihil exlectione excerpten-dum scripto videa-tur.
- CAP. 11. Rationes quare ex-cerptendum aliquid scripto videatur.
- CAP. 12. Quid curandum ut ex-cerptendi labor sit totus saluber.
- CAP. 13. Quando, quæ, quomo-do excerptendum.
- CAP. 14. Silentio, an voce clara legendum.

DE RATIONE
LIBROS
CUM PROFECTU LEGENDI
—
AD STUDIOSUM
ARTIS RHETORICÆ ADOLESCENTEM.

RO GASTI me ut de lectione librorum quid sentirem planè tibi narrarem. Parui fecique etiam quam tu peteres cumulatius. Non solum enim quæ in præsens opportuna tibi censerem exposui, sed etiam quæ deinceps in ætate doctrinaque maturore. Præstat enim mature prædiscere quæ postea futura sint usui;

ut quo citius comprehensa
fuerit animo haeseritque diu-
tius rerum agendarum forma,
eo firmiss, cum tempus venc-
rit, teneatur. Cum autem ge-
mina sit causa legendi, vel styli
formandi vel percipiendæ do-
ctrinæ, (nam cum iis qui volu-
ptatis causa lectitant nihil no-
bis negotii est); compendiosius
putavi disputationem utram-
que conjunctim ad communia
capita revocare, atque in loco
submonere, si quid diversum
incideret, quam tractationes
diversas instituere. Opus ha-
bet aleæ nonnihil, propter
hominum varias discrepantes-
que sententias. Tibi tamen
deberi à me nihil posse existi-
mavi. Habes igitur non quid
optimum sit, (quis enim hoc

audeat profiteri meæ utique
tenuitatis?) sed quid mihi
optimum et commodissimum
videatur. Habes non scripta
eruditis viris præcepta recon-
ditæ artis, eo minus quod
duce opus non est iis qui per-
venere; sed monitorem et in-
dicem iter ingredienti benevo-
lum et fidelem. Ceterum quod-
cumque sit, tuum est uti li-
benter qui exegisti. Quod si
rationibus, ut spero, tuis ac-
commodatum repereris, tum
ego duplici fruar voluptate,
quod et paruerim tibi, ut de-
bui; et profuerim, ut volui.

De necessitate et utilitate diligenter lectionis.

CAPUT I.

MEMINI me adolescentem saepius cogitare animo, possetne quis sine lectione diligenti numerum aliquem in literarum studiis assequi. Suspicabar cui opes adessent propriæ ac suæ, nihil ei externa requirenda subsidia. Si enim ingenio valeret, quid peteret foris quod domi suppeteret? Servitus quædam videbatur mutuari; abjectio et humilitas animi, emendicare. Audendum; et quemadmodum qui primi invencere disciplinas posuere vestigia in vacuo, nul-

liusque ante solo tritos presere calles; ita posse hac ætate opinabar (neque enim effectam aut exhaustam esse ingenium) sine cortice nari. Verum enim vero præsidentis illa ætatis temeritas paulatim, accessu annorum usque, ita defluxit, ut planè statuerim, uti sapientes viri consentiunt, quod corporibus cibus est, id ingenii esse lectionem. *Hoc*, inquit ad Hieronymum Damascus, *veluti quotidiano cibo alitur et pinguescit oratio*. Quemadmodum enim animantium corpora nec augescunt nec conservantur, nisi idonea nutrimenta subministrentur; ita sinc accuratae pabulo lectionis, nec acquiritur sapientia nec retinetur. Reser oculos in eos

omnes qui nomen aliquod in literis consecuti sunt, quantum quemque invenies qui non quam potuit ornatissimas bibliothecas instruxerit? Germinum illud Graecæ sapientie lumen satis est recordari. Certum est Aristotelis ingenium vehementer alitum voluminum ubertate, quam per Alexandri Magni opes quæsivit (*Laer. l. 5 et 8*). Qui quidem vel tribus talentis Speusippi libros coemit, operæque tantum in lectione ponebat, ut inde anagnostes à Platone vocetur. Platonem autem curare non piguit ut Philolai monumenta sibi centum minis compararentur. Quid facere ergo vulgares decet indoles, si summa illa ingeniorum fasti-

gia tantopere subsidia quæsivere? Nam velle æmulari primis inventoribus disciplinarum, intolerandæ est cum superbiae, tum stultitiae. Quid enim arroganter quam id quempiam sibi assumere quod, consensu gentium, singulari quodam Dei munere datum est primis; eoque datum, ut alii deinceps ex illis acciperent? Quid dementius quam, trita cum pateat via doctoribus præeuntibus certis, in incertum errare per incognitos ac solos anfractus? Huc accedit contritum vulgi sermone proverbium, hoc est communis populorum suffragio comprobata sententia: *Non omnes possumus omnia.* Da quamvis ferax ingenium, da quamvis solers

acutumque judicium; tamen et illud rivulis alienis rigandum, et hoc aliena terendum lima erit. Sed cùm omnes disciplinæ sedulam requirant legendi industriam, maximè eam desiderant studia quæ nomen ab humanitate traxerunt. Unde enim veteres linguis, cum jamdiu demortuæ sint, nisi ex libris in quibus reliquiæ extant ediscas? unde ritus, mores, dicta ac facta memorabilia? Unde, nisi ex monumentis cognoscenda et quasi in lucem evocanda est omnis antiquitas? Unde omnis benedicendi scribendique apparatus depromi debet, nisi ē locupletibus codicum apothecis? Quod si, rectè sentientium communī præscriptio,

tam est oratori poëtaque futuro utilis imitatio, ut necessaria propemodum judicetur; sanc multo est lectio necessaria magis, quia nec sine ea constare imitatio potest, et multas habet præterea utilitates. Illa est manifesta præsensque commoditas, quod sensim sine sensu, etiam si nullam adhibeat imitandi curam, influunt in legentis ingenium stylus et elocutio atque adeo mores auctoris ejus quo maxime delectatur. *Nam quemadmodum cum in sole ambulamus, inquit Cicero, etiamsi aliam ob causam ambulemus, sit natura ut coloremur; sic cum doctorum virorum studiosius legimus opera, sentimus orationem nostram illorum cantu quasi colorari.* Mihi

quidem dubium non est quin ei qui legerit diligenter, multa succurrant ex lectionis orta semiibus, quamquam unde orientur ipse minus animadvertisat; et suum plane potest inventum, ut est quidem, sed neutquam extitisset, nisi lectio prævississet. Nec vero aliter atque in usu hominum familiari accidit, ut in amici quisque transeat mores, in lectione librorum sit. Molle et quasi cereum est humanum ingenium, ad eam facile formam ad quam apprimitur figuratur. Hinc vero non legendi solum demonstratur utilitas, sed etiam necessitas intelligitur adhibendi librorum delectus, utriusque disciplinæ causa, virtutis et literarum, ne divi-

nitus ingenita nobis ad salutem docilitas, si applicetur ad noxia, perniciem et exitium creet.

Delectus librorum habendus.

CAPUT II.

CUM igitur certum exploratumque sit posse libros quosdam et ingenii obesse et moribus, prima sit ea curarum, ut utiles utriusque rei legantur. Et quoniam ad mores scientia omnis debet referri, vitamque recte instituendam; ea lex sanciatur in delectu librorum, ut, si quis liber sit qui commodare ingenio possit, sed cum discriminè morum, penitus illo abstineatur: præ-

posterum enim perversumque est scientiam sanctitati præferre. Itaque solum in præsentia dicam de librorum delectu, ne noceant, sed prosint ingeniis. Principio, quod junior Plinius de avunculo refert (*lib. 3, ep. 5*), solitum eum dicere nullum esse librum tam malum, quin habeat aliquid boni; ad eos existimato pertinere quorum jam prorsus oratio ac stylus, cum judicio atque ætate, maturuit atque, ut ita dicam, obduruit. Quibus infirma est ætas, nec corroborata doctrina, his, ut in sodalibus, item in libris deligendis, adhibenda solers provisio est, quod utrobique proclivius vicia quam virtutes communificantur. Cujus rei causam non

equidem aliam censuerim, quam eam per quam sit ut, cum morbo si versceris, citius inde morbum, quam ex bene sano bonam valetudinem trahas. Etenim bona valetudo in quadam mediocritate et humorum æqualitate ac temperamento sita cum sit, morbus autem in exuberantia ac dominatu immodico; abundans ille et supra naturalem modum præpollens humor, tyranni instar, multo est ad nocendum acrior spargendamque pestem, quam composita vis ad juvandum et salubritatem gignendam. Ita in moribus, ita in disciplinis evenit. Virtutum media quædam natura ac temperata est; vehementia suunt vicia et quodam

modo violenta, eoque commovent acrius feriuntque. Sunt præterea vitia quædam virtuti similia, eoque nocentia magis quod virtutis imagine blandiuntur. Unde fit ut adolescentium imprudentiam eo facilius fallant vitiosi libri, quod in ipsis imago virtutis elucet. Nonne vides quantum admirationis vulgo plus habet profusus quam liberalis? audax, quam fortis? Nimirum largitionis magnitudo vulgi animos vehementius tangit et capit, quam considerata liberalitatis officia; fortius convertit ad se rapitque animos audax facinus, si felix sit, quam vis consilio temperata. Haud multo secus quæ præsertim tumida sunt audentiaque in auc-

toribus, et mirantur magis adolescentes et imitari gestiunt, cum ad id incite eos ipse quoque fervor ætatis. Nam cum vegeta sit, plena virium, plena fiduciæ, amat magna, sectatur excelsa. Ergo quemadmodum in conserendis terris delectus habetur seminum, ita diligenter videndum quibus rebus mentes adolescentium conserantur. Perinde enim ut fuere semina, fructus existiunt. Commode etiam Aristippus (*Laert. in Aristippo*), sicut non qui plurima comedunt, ii recte valent; item non qui plurima, sed qui utilia legunt, aiebat studiosos atque eruditos habendos. Quin illa vel maxima ex auctoribus minime bonis pernicies capitur,

quod tenera iudicia depravantur; ut vel nunquam postea corriganter, vel majore negotio quam didicere dediscant. Quae erat Timotheo, (*Quint. l. 2, c. 3*), insigni tibiarum magistro, causa quare duplarem mercedem ab iis exigeret qui aliorum sub disciplina fuisserent; quod et dedocendos sibi illos et docendos aiebat. Maximam autem eam perniciem dixi, quod, cum ex forma animo comprehensa deinde nascantur opera, si regula prava est, quae ex ea formabuntur recta esse non poterunt. Accedit jactura temporis, quae, quamquam minimi a plerisque fit, tamen est maxima. Est enim jactura non alienae rei, sed vitae nostrae; quae cum

brevibus sit definita naturae spatiis, extendi in omnem aeternitatem et propagari potest industria. Providendum est igitur non modo ne noxii, sed etiam ne leviculi, ne ludicri, ne qui frivola docent tractantve libri habeantur (*Vid. Senec. ep. 39*); ne concessa mortali bus lucis usura, brevis per se ad semen aeternitatis, sive per inertiam, sive casso labore, perdatur. Quo loco etiam monuerim, non solum in libris qui disciplinæ causa leguntur, præcipue consecienda quæ pietati opitulentur ac moribus; sed etiam pios quemque habere libros debere, quos co proprie studio terat. Aequum est enim, uti rebus humanis divinæ præstant, sic eas præ-

cipua eura tractari, et huma-
narum esse moderatrices.

Qui libri legendi.

CAPUT III.

VERUM hæc de librorum ha-
bendo delectu, quam dis-
putantur facile ac probantur,
tam est impeditum nominatim
pronunciare qui legendi sunt
maxime. *Libros*, inquit Sene-
ca (*ep. 45*), *non refert quam*
multos habeas, sed quam bonos.
Ac Plinius junior : *Tu memi-*
neris sui cuiusque generis auctores
diligenter eligere : aiunt enim
multum legendum esse, non
multa (*lib. 7, ep. 9*). Quod
eam habet sententiam : opor-
tere sapientiae cupidos dedi-

tos esse lectioni, in eam-
que studiose ac diligenter in-
sistere; cæterum optimis in
quoque genere scriptoribus
debere esse cententos; quod
profectus in perseveranti ma-
gis salubrique lectione, quam
in bibliothecarum pervoluta-
tione consistat. Quamquam et
illa mihi vetus arridet loci
hujus Aldina lectio, verbo
contraria, re, si bene interpre-
tere, consentiens : *Non multum*
legendum esse, sed multa. Con-
gruit certe aptissime Plinii
instituto sententia : qui, cum
de auctorum agat delectu, eos
potissimum adamari assumi-
que præcipit, quorum non
multa lectione multa legantur;
quod maximi momenti præ-
ceptum est. Sunt enim scri-

ptores nonnulli quibus inest eximendum ac tollendum aliquid, sed tantum est evolendum paginarum inanum, ut pretium non constet operæ. Imitandi sunt igitur agricolæ, qui nec messem nec vendemiam colligunt unde non reficiantur impensæ; nec metallorum fossores eas venas persequuntur ubi labor exsuperet fructum, præsertim si divites adsint. Videas tamen, nescio qua nonnullos dulcedine, macros quosdam sterilesque ac miseros consecitari auctores; et, si quid possint elicere frugis, maximis gestire latitiis. Et habent quidem jucunditatem quamdam ejusmodi fruges, ut si in dumeto uvam invenias. Sed quæ, rogo,

perversitas est, cum pendeat in cultissimis vineis optima vindemia, racemulos inter aspreta sectari? Memineris igitur librorum habere delectum, lectionemque similem cibatui esse; utque aridus cibus non est commodus alendis augendisque corporibus, ita arida ac sterilia scripta non esse idonea fœundandis ingeniis. Quod quidem ad aetatem tuam atque disciplinam propriè pertinet, id est, ad eum adolescentem qui, prætervectus grammaticæ scopulos, ad amcas beatasque rhetorum insulas enavigarit, id consilii dederim, quod Livius, ut auctor Quintilianus est (*lib. 10, c. 1*), filio dedit: *Legendos Demosthenem atque Ciceronem*; tum

ita ut quisque esset Demostheni et Ciceroni simillimus. Universe autem statuendum sic censeo, uti quaque in arte qui duces habentur, ii plurimum legantur. Quæ præceptio tam est vera et evidens, ut ridiculous prima facie qui eam commoret videatur. Sed scito plus valere quam præ se ferat, magisque quam videatur necessariam esse. Quam multos enim credis esse qui, juris prudentiae studiosi, nobilissima Pandectarum norint volumina? Quam multos qui, rerum naturæ cognoscendæ operati, Aristotelem evolant? Quam multos qui, Theologiae dediti, S. Thomam, uti par est, terant? Interpretum enim commentarios plerique se-

ctantur, ac, fontibus omissis, circa rivulos fatigantur. Valet igitur eo meum præceptum, ut plurimum operæ in ejusque doctrinæ ducibus ponatur, non modo usu assiduo conterendis, sed etiam memoriter ediscendis. Sunt enim hi fontes unde ceteri häuserunt; sunt principes unde cæterorum pendet auctoritas; sunt semen omnis doctrinæ, unde per se varias quisque potest fruges educere.

Sed ad stylum formandum censuerim illud quoque magna observatione dignum, ut suum quisque norit ingenium, et eos diligt qui ad suum maxime gustum facti sunt. Simile enim simili nutritur; et quemadmodum in corpo-

rum cibis, ita in pabulo mentis, quæ jucunda sunt maxime, ea ferme sunt maxime grata et alentia. Universæ quidem recte præcipitur ut abundantiores præferantur siccioribus; quod alenda sunt ingenia potius copioso pastu, quam sicco et arido tenuanda. Sed illud tamen videndum est, ut extrema declinentur; et contraria, ut opus est, remedia vitiis adhibeantur contrariis. Quorum læta plus nimio ac férax exultat indeoles, depascenda quodammodo est lectione codicis limitationis, et quasi attenuanda sale affricto laconico. Nec sane aliter, quibus exile est pressumque nimis ingenium, augendum atque laxandum læto et ample-

dicendi genere; item horridior natura in amœna loca, amœnior in horridiora; rursusque in alta humilior, in demissiora elatior deducenda, dum salubri temperamento, in aurea mediocritate, quantum licebit consequi, consistamus. Hæc adhibentur curandis quoque præcepta corporibus; quæ sicciora humidis, humidiora siccis, frigidiora calidis, ferventiora frigidis nutriuntur, ne exuberantia immodica in pernicie evadat. Habes igitur adhibendum in libris delectum, legendum optimum quemque, legendum in qua que doctrina principem, legendum qui maxime ad eujusque ingenium faciat, dum adhibetur ea provisio, ut,

consequendæ mediocritatis gratia, velut in corporibus ad avertendos propulsandosque morbos, sic in ingeniis ad curanda vitia vel arcenda, ei affectioni quæ nimium invalescit ac dominatur, contrariis adjumentis opportune succurratur. Jam quo ordine legas cognosce.

*Qui sit in lectione tenendus
ordo.*

CAPUT IV.

DUPLEX autem ordo potest intelligi, primum ex libris diversis quis prior quisve posterior; tum unus idemque liber quo legendus sit ordine. De priore dubitatione

satis poteram locutus videri, dum dixi quos legendos maxime censarem. Nam qui plurimum, iidem ferme legendi sunt primi. Interest autem permultum quo legas ordine, tum ad rectam, tum ad facilem permanentemque disciplinam. Idque tanti fecit Galenus; ut, de ordine quo opera sua legi deberent, libellum sibi condendum existimarit. Inchoandum sane ab optimis nemo dubitarit: nam quæ prima discimus diutissime retinemus. Ideoque purus ac tener animus optimis imbuendus. Cæterum, quoniam habenda est simul ratio facilitatis, illud censeo, evolvendos ante alios ediscendosque auctores cuique, quos

in auditorio prælegerint et explanarint magistri. Nam et magistros verosimile est eos prælegere qui ad cujusque profectum sint maxime accommodati ; iidem difficiliora explanant , atque insigniora quæ sint edocent ; quæque notanda, quæ imitanda admonent ; tamque multa unius anni decursu tradunt , ut, ea si recte discentes percepient, brevi animadvertant se plurimum profecisse. Igitur etiam atque etiam moneo ut sedulo, cum quid otii nanciscitur adolescens , non tam novos per se cognoscendi libros studio feratur, quam ut in recognoscendis revolvendisque iis quos jam magistro ducē cognoverit, diligenter impendant.

Neque putet, etiam si memoriter librum totum edidicerit, hanc curam esse jam supervacaneam : nam immensæ deprehendet utilitatis. Præstat enim initiiis pauca optime nosse, quam multa delibare ; tum quia quæ penitus descendere in animum diutissime hærent ; tum etiam quod bene cognita pro norma sunt ad multo plura discenda , et faciem sequentibus præferunt ; tum denique quia assuescit adolescens non levi quasi tinctura doctrinæ esse contentus, sed vult penitus imbui ; quum sane nulla sit ingeniorum pernicies major, quam tenui quadam disciplinarum aspergine delectari. Nunquam enim ad solidum proficitur, nunquam

vivus ducitur color, sed summae tantum cuti fucus obducitur; nunquam certo, nunquam claro itur in lumine, sed in ambigua luce ac via; ut vel deeretur, vel sit felicitatis, non scientiae, sicubi rectus cursus teneatur.

Secundum hanc curam quæ sunt a magistris exposita re-legendi, illa est proxima, ut ex ipsis quaeratur magistris qui cuique versandi sint libri. Ipsi enim pro ingenio captu-que ac profectu cujusque rem finient. Nam universe, quod omnibus æque conveniat, propter diversitatem ingeniorum, decerni non potest. Illud quidem apparet, ad initia styli soluti, non abeundum a Marco Tullio, nec ab Ovidio ad initia

poeticæ facultatis. Habet enim Ovidius felicitatem illam mirabilem non solum poeticam, sed, ut sic dixerim, poetificam adeo influit in animos, et suam illam venam quodam modo legentibus afflat. Ex Ovidio autem, cum legendum quid aio, quæ de Ponto, deque Tristibus elegiæ inscribuntur, intelligo. Nam aliorum operum, si quasdam epistles excipias, me auctore, non multa attinget noster adolescens, cui longe potior sanctitatis quam poeseos cura erit. Ordo autem, ut aliquid pingui adumbrem Minerva, in Marco Tullio esse videtur ille non incommodus, ut epistolæ familiares præeant; sequantur quæ ad Atticum, quæque cum

scentes admoneantur. Nec me fugit in recentiorum lucubrationibus multa inveniri, quibus pleraque obscuriora veterum illustrentur; nihilot tamen minus opinor ordinem quem dixi solidostudiorum profectui magis accommodatum. Nam præter ea quæ de stylo diximus, et cuique certa videri necesse est; quod item pertinet ad eruditionem, habet cognitio veterum monumentorum opportunitates multas et maximas. Ea prima est, quod quæ discimus videmur certius scire; et proferre auctorem fas est. Recentiorum auctoritas ferme tanta non est, ut vim nisi interpretishabeant. Antiquitati ille honos habetur, ut pro judice lege forma sit,

Deinde facile est animadvertere quos habuerit gradus disciplina, quid ad priores posteriores addiderint. Ac ferme ita comperies pleraque recentiorum, vel sumpta vel ducta ab antiquis, jucundissimumque est agnoscere quid sumptum, quid expressum sit. Ptolomeus quondam Alexandriæ, in iudicis quos Musis et Apollini dedicarat, certamine scriptorum indicto, sex e civitate lectos adhibuit judices; qui cum in poetica primum ei primum decrevissent qui populo maxime placuerat, alterumque ei quem proxime conventus item auditorum probarat, placuit et Aristophanis audire sententiam, qui libros omnes ex ordine summo

studio perlegere ferebatur. Is vero palmam ad eum detulit quem minime omnium caveæ consessus probarat. Quod cum rex et universi non mirarentur modo, sed et vehementer indignarentur, surrexit Aristophanes et, silentio facto, docuit unum illum ex certantium numero esse poetam, cæterosque aliena recitavisse; opertore autem judicantes non furta, sed scripta probare, probatisque libris coagit eos fateri sese furatos, ac furti condemnatos Rex cum ignominia dimisit. Quam igitur ex electione veterum judicandi nactus est facultatem Aristophanes, eamdem non ad sese jactandum, nec ad alienam contumeliam, sed ad veram

rerum æstimationem ex facili consequetur, qui persimili studio rationem habeat cum antiquitate, nec saltuatim discurret et errabundus vagetur, sed certa ratione progrediatur ac via. Licebit pariter animadvertere quam quidque commode, quamque feliciter ac vere explicatum sit. Qui enim in una eademque facultate doctorem priorem viderit, habebit haec commoda: primum facillime posteriorem intelliget; deinde, ut crescit ipsa facultas temporum tractu, eosdem in profectu gradus et ipse habebit; tertio, cum in multis posterior scriptor interpretetur et interdum reprehendat priorem, si eum jam legeris, licebit non modo fa-

cilius consequi id quod dicitur, sed etiam judicare quam vera interpretatio, quam justa reprehensio sit. Idque fiet multo incorruptius, tanquam causa sine præjudicio cognitam, cum quid ante reprehensum in altero invenis, quam pronunciatum in suo auctore legeris, facile insidet animo reprehensio, et ante judicas condemnasque reum, quam ipsummet audiveris vel inspexeris. Ut autem occurrit iis incommodis, quod antiquissimi habent quædam obscuriora vel minus vera, quæ explicarunt vel correxere posteri, id facile fiet, si interpres adhibetur, vel apud doctum, piumque ac prudentem censorem judicium de eo

quem lecturus es prælegas. Denique videtur hæc ratio satis aperta cur debeant priores præponi posterioribus, quod posteriorum pleraque certo intelligi nequeunt sine cognitione vetustiorum. Atque ut exempli causa quid dicam, in his qui de re rustica scripsere, si quis, ut ævo prægreditur, ita primum legat Catonem, posteaque Varronem, tum Columellam, inveniet frequentem apud Varronem Catonis mentionem, apud Columellam utriusque, et quædam nunc explicata, nunc defensa vel oppugnata magna sua voluptate; et refricabit memoriā rerum jam lectarum in posteriore legendo. Ad summam sic habeto, qui posterio-

rum contenti sunt lectione, tanquam hi cum ea quæ superiores, tum alia super ea continant, nunquam ad plenum sententias noscere superiorum, nec raro in errorem induci; et quam plurima ignorare quæ suo ipsi studio (nam aliis alia placent) observavissent.

Jam in uno legendo opere ille tenendus est ordo, ut a carceribus lectio recta decurrit ad metas. Ex ordine porro constanter ab initio ad extremum usque prosequere. Ita argumentum operis totum, resque singulæ ac series disputationis percipietur facilius, et hærebit fidelius. Neque tedium capiat, si quædam spinosiora interveniant, neque

transilias: est aliquid totum vidiisse. Sæpe inter ea quæ credideras inutilia et aspera, invenies quæ usui in loco sint maximo. Denique, nisi videvis, semper animus incertus hærebit quid prætermissum sit; ignorabisque semper, nec raro prætermissum dolebis.

De constantia lectionis.

CAPUT V.

ADJUNCTA est ordini constanza, eaque est duplex: primum, ut uni eidemque insistas operi, dum totum converteris in succum tuum, dum quicquid in eo est frugis excerpteris. Sed ea de re præcipientem audi Senecam, qui

Lucilium his verbis alloquitur
(ep. 2) : *Lectio multorum volumi-
num, et omnis generis auctorum
habet aliquid vagum et instabile;*
*certis ingenii immorari et innu-
triri oportet, si velis aliquid tra-
here quod in animo fideliter se-
deat.* *Nusquam est qui ubique
est.* Caveto igitur ne per au-
ctores diversos vagere. Nam
ut ciborum varietatem minus
salubrem corporibus medendi
periti censem, ita nocet inge-
niis varietas et inconstantia
lectionis. *Fastidientis stomachi
est multa degustare, subjicit Se-
neeca, que ubi varia sunt et diver-
sa, inquinant, non alunt.* Deinde
ad constantiam spectat ut de-
stinatas lectioni horas perseve-
ranter observes. Sunt enim
singulorum dierum spatia cer-

tas in actiones apte distri-
buenda. Sua scriptioni tem-
pora, sua meditationi, sua
auditioni collationique, sua
demum lectioni dicanda; quæ
quanta fieri potest æquabili-
tate ac similitate retineantur.
Habet ea partitio bona quam
plurima, illud in primis, ut
ratio vitæ constet. Videto igi-
tur primum ut ordinariæ lec-
tioni dedices aliquot e bonis
horis; deinde, ut eas nec per-
das, nec in munera alia,
quamvis laudanda, commutes.
Nota est S. Cypriani constan-
tia qui, S. Hieronymo teste,
absque Tertulliani lectione
diem nullum præteribat, quem
poscens, da Magistrum, aiebat.
Sed hoc præceptum non eo
pertinet, ut unus duntaxat

liber legatur : nihil enim prohibet diversis temporibus plures legi. Quamquam equidem ordinarios haud facile plures duobus permiserim. Sed illud suademos, ut sua cuique tempora conserventur; multoque minus subsecivas præter ordinem lectiones excludimus, verum summopere commendamus.

De subsecivis lectionibus.

CAPUT VI.

SUNT enim quædam temporum velut segmenta, quæ vel ob brevitatem eorum, vel ob defatigationem nostram, vel ob tempestatum difficultatem, ut summi æstus ac frigo-

ris, graviori operi apta non sunt. Ea vero ut socordes elabi cassa per ignaviam sinnunt, ita prudentes colligunt summa cura; majore illi danno quam facile æstimatu sit; hi, majore compendio. Potest tamen inde fieri conjectura, quod si temporum illa quasi intertrimenta coacerventur, apparebit multos dies in mense, multas in anno hebdomadas effici; quas qui sedulo occuparit, omnino luerifecerit: ut e duobus condiscipulis, quamvis tempora disciplinæ paria numerent, tamen vera paria non sint, quod attentus minutatim multa lucratus est, incuriosus amisit. Quare nec mirum si ille progressus, vel pari atque adeo

inferiore ingenio, facit longe majores. Imitandus est itaque in hac bona temporis avaritia Uticensis Caſo, qui fertur in ipsam curiam solitus adire cum libro, dumque convenient Senatores, ne sederet otiosus aut fabulis tempus terceret, lectitans exspectare. Imitandi junior ac senior Plinius (ep. 36, l. 7), aliique, qui vel super mensam recitari sibi de codice volebant. Ac de seniore quidem junior ita scriptum reliquit (l. 3, ep. 5): *Super hanc (cœnam intelligit) liber legebatur, adnotabatur et quidem cursim. Memini quemdam ex amicis, cum lector quendam perperam pronuntiasset, revocasse et repeti coegisse; huic avunculum meum dixisse, intellexeras nempa?*

cum ille annuisset: Cur ergo revocabas? Decem amplius versus hac tua interpellatione perdidimus; tanta erat parsimonia temporis. De se vero idem Plinius narrat (lib. 6, ep. 20), *cum solitis tremoribus Campania quateretur, nec sub teclis tuta commoratio esset, quod everti omnia viderentur, tum nimirum cum Vesuvius mons immane incendium et cinerum horrendam molem evomuit, constitisse in area domus, et quasi per otium perrexisse Titum Livium legere et excerpere. Quis autem satis miretur Platonis legendi constantiam, qui scriptorem Mimorum Sophronem, dum moreretur, suppositum capitи habuisse narratur? Sicut et*

magnus Alexander sub cervicali quiescens habebat Homerum. Nec prætermiserim Abbatis Dorothei studium, qui et vescens habebat semper juxta se positum librum, ad quem oculos identidem reflectebat, et eundem prope lectum statuebat, ut, ubi primum somno se posset eripere, lectitaret.

Cavendum igitur primum in hisce temporibus est, ne inter manus elabantur; nec committendum ut pecuniae avari, qui nullam præterire lucri causam patiuntur, studiosos sapientiae cura superent. Deinde videndum ut quam utilissime collocentur. Ac primæ ejus cautionis duo sint monita: alterum, ut quis-

que norit quæ sibi soleant esse vacua tempora; quod facile consequetur, si totum diem, ut dixi, cum ratione dispensem, et certa cuique actioni destinet spatia, teneatque constanter. Alterum, ut librum nunquam seu de manu seu de sinu dimittat. Sive deambulatum abeat, sive sacra templa longe posita salutatum, sive quempiam amicorum aliorumve, officii aut negotii causa, conveniat, librum sinu gestet. Is moras exspectandi levabit; is comitabitur ambulanti jucunde; is faciet ut, si cætera non successerint e sententia, labor et dies frustra ne fluxerit. Quemadmodum laudatus jam sæpe junior Plinius solitum venari se haud

sine pugillaribus scribit, *ut quamvis, inquit (lib. 9, ep. 36), nihil ceperim, non nihil referam.* Ut autem non occupentur modo reliquæ temporum, sed et occupentur quam maximo quæstu, deligantur his quoque lectionibus utiles libri. Sed ii maxime videntur appositi, quos tanti non interest perpetua lectione decurrere. Tum ex libris jam lectis licebit recognoscere selectos quospiam et insigniores locos; sæpe etiam adversaria quæ ipsi confecimus et excerpta. Nec vetuerim levioris operæ volumen, aut e scriptoribus quempiam recentioribus voluntari. Habenda simul est ratio habitus corporis animique; quod aliud alio tempore, si fatigati

infirmive, vel robusti ac vegeti fuerimus, teretur utilius. Denique etiamtum ita legendum, ut, si quid memorabile occurrat, notetur.

Quo tempore et quantum legendum.

CAPUT VII.

P LURIMUM ergo interest habere destinata lectionibus tempora, nec ulla pati inanes præterire particulas, quibus de rebus proxime actum est. Sed nihilo est minoris momenti tempora designare quæ apta et congruentia sint. Quippe sua cuique rei maturitas est; aliisque alia melius horis proveniunt. Sed ut ingenia et

vires et occupationes ac studia hominum diversa sunt, ita quod singulis æque conveniat non est humanæ prudentiæ definire. Ut quid tamen generatim dicatur, qui formando stylo dant operam, eos velim matutinis aut aliis quam maxime opportunis horis Tullianæ lectioni insistere; ut, cum vacat animus, dum recens ac vegetum est ingenium, succum illum salubrem saporemque combibat; horamque minimum unam in ea re diebus singulis ponere. Cum item sumpturi sunt stylum, breve aliquid lectitent, vel ex oratore vel poeta, prout ipsi tale quippiam, seu prosa seu carmine, meditantur. Idem factitent cum scripta ab sese

emendare aggrediuntur; nec principio solum, sed etiam inter opus ipsum. Nam, ut primam scriptiōnem non facile interrumpendam censuerim, sed indulgendum ingenio, calorique obsecundandum; ita morose emendanda quæ primo effusa sunt impletu, et identidem aliquid regu standum ex antiquo volumine, ut ad exemplum ac formam illam quam proxime nostra effingatur oratio.

Qui non tam styli quam disciplinarum studio legunt, multo minus est dubium debere eos lectioni temporum florēm impendere, velut qui Aristotelem, aut S. Thomam, aut alium e sapientiæ versant magistris. Nam lectionem eo-

rum accuratior opus est meditatio comitetur, ut quæ leguntur probe intelligentur, atque in animum alte ac distincte descendant; eoque vires integras et illibatas postulat, et horas vacuas et expeditas. Cæterum, cum Historia aut quid aliud facilioris doctrinæ percurretur, horas ei negotio licebit tribuere, vel a cibo proximas, vel magis occupatas ac minus certas.

Tantum vero legendum erit, quantum cætera patiuntur literaria munera: attemperari enim inter sese et consentire debent. Seitum illud *ne quid nimis* ubique valet. Et quoniam ante non semel lectionem cibatui comparavimus, quæ in pascendis corporibus necessa-

ria est, ea teneatur hic norma, ut inanitas pariter ac redundantia caveatur. Neque vero absurde monet gravis auctor (*F. Petrarcha, Dial. 43*) ut stomachis, ita ingenis nauسام saepius nocuisse quam famem; ideoque ut ciborum, sic librorum usum proutentis facultate et habitu finiendum. Et fames quidem facile declinabitur, si et ordinariæ lectiones, et subsecivæ quas diximus, constanter usurpentur. Nauseæ vero quemadmodum occurratur, hoc est, quemadmodum fiat, ne lecta sint oneri menti, sed pabulo, deinceps abunde tradetur.

*In lectione quænam animad-
vertenda sint.*

CAPUT VIII.

Id quo maxime lectionis con-
tinetur utilitas, sine dubitatione animadversio et notatio
est. Quid autem sit animadver-
sione dignum intelligetur,
si principio ponatur, id quem-
que observare potissimum
oportere, cuius gratia lectio-
nem instituit. Multa sunt dis-
ciplinarum genera, multæ
cujusque disciplinæ partes,
nec cuncti ferme universas,
sed alias alii sectantur. Hos
philosophia, illos theologia
delectat; multi juris pruden-
tiae, quidam medicinæ dediti

sunt. Hi sequuntur historiam,
illi poeticam malunt, alii ora-
toriam facultatem. Denique
aliis alii rebus sese volunt ex-
cellere. Videat igitur unus-
quisque quid proprie sibi
propositum sit, quo velit stu-
diorum suorum curriculo per-
venire, eoque inter legendum
habeat assidue mentem inten-
tam, eo dirigat cursum; illuc
potissimum referat quæ legen-
tis animum insigni quapiam
nota commovebunt. Mirum
quantum hæc cura prosit:
plurima enim acute pervidet
observatque, qui ea mente
solertiaque auctores explorat,
quæ cæteros, etiamsi eadem
sæpius lectitent, fallunt. Ita
qui in philosophia præstan-
tiā aīnat, multa in Poetis

quoque et Historicis reperit, unde naturæ cognitionem exornet. Ita juris peritus in aliarum doctrinarum libris observat, unde nunc locupletet, nunc explicet, nunc exhibaret legum ac juris prudentiam; codemque modo cæteri bonarum artium professores. *Sicut enim inter pascendum,* inquit Plutarchus (*de audiend. poet. cap. 41*), *apis florem, capra germen, sus radicem, aliæ bestiæ semen fructumve captant, ita legendis poematis* (quod de alio quovis opere dictum putato), *alius historiam decerpit; alius elegantiæ et apparatu verborum inhæret, quomodo Aristophanes de Euripide ait:*

Ejus rotunditate namque oris fruor;

alius vero ea quæ de moribus utiliter dicta sunt consecnatur. Ac Seneca eundem fusius locum ad Lucilium tractans (*ep. 108*): *Non est quod mireris, inquit, ex eadem materia suis quemque studiis apta colligere; in eodem prato bos herbam quaerit, canis leporem, ciconia lacertum.* Cum igitur alia alii observent, ut alii, ut aliquid propriæ dicatur, quod præser-tim eloquentiae studioso conueniat; prima cura in re ipsa qua de agitur, mea quidem sententia, ponetur, ut initio cuiusvis libri aut disputatio-nis, dialogi, orationis atque etiam epistolæ, poematis item heroici, aut elegiæ, aut carmi-num aliorum, argumentum totius operis bene percipiás,

et auctoris mentem tibi quasi ob oculos ponas; ita ut in tota lectione animadvertas quo singula spectent, quid efficiant; judices quoque quam vim habeant, quam sint ad rem, quam inter se cohærentia, quam apte partita, quam disposita sapienter; unde et ipse inveniendi, partiendi, disponendi, probandique viam ediseas. Quod ut fieri commodius possit, plurimum equidem ad rem pertinere opinor, ut quisque sumitur in manus liber, conditoris ætatem vitamque prænosse, quo consilio opus scripserit, quo tempore. Itaque nec dedicatorias epistolas, nec quæ ad lectorem inscribuntur, unquam censuerim prætereundas;

quod in illis talia maxime explicantur, et suscepti à se operis auctores solent rationem reddere. His cognitis, quæ singulis partibus præfiguntur summaria, argumenta, lemmata, quæque adnotantur ad marginem prodest legisse: adjuvant enim intelligentiam et memoriam roborant. Quin etiam interdum ubi summa percepta est rei quæ tractatur, præmeditari expedit, si tale argumentum propositum nobis tractandum esset, quid afferremus? qua partitione uteremur? quas adhiberemus rationes? et alia ejusmodi. Tum inter legendum observare quam proxime nostra cogitatio ad auctoris formam accesserit; quanto nostra ille me-

ditata superarit; quo nos pacto similia excogitare possimus. Quod si quid succurrerit nostrum quod comparatum ei non displiceat, id vero et animos et alacritatem ad studia persequenda, adhibendumque conatum adjicet.

Proxima cura in verborum ac styli animadversione versatur; ut praeclaras quasdam dicendi formulas notes, expendas, memorie mandes. Sint translata verba, an propria; obsoleta, an nova; figurata, an simplex oratio, et alia generis ejus. Nec velim omissas, si quæ parum convenientia grammaticarum præceptis insint, aut alioqui mirabilia offerantur. Sed duplex cautio necessaria est: altera ne facile

scriptores condemnes, ac ne librarios quidem atque typographos; neu statim quæ non intelligas corrigendi libido capiat; sed ut, cum libros quam emendatissimos (hoc enim admonitione non indiget) tibi compararis, sustentes opinionem, et magistros aliosque viros doctos, itemque libros idoneos consulas. Altera, ut talia malis scire quam imitari: hoe enim esset spinas colligere; illud potest multiplicem usum habere.

Tertia observatio sit in sententiis illustrioribus, quæ vel præceptum ad mores instituendos, vel doctrinam ad recte sentiendum, vel insignem confirmationem explicationemque rei cuiuspiam contineant.

Postrema in numeri notatione collocanda est. Velim enim te animadvertere periodorum varietatem illam atque concinnitatem; ut non infinita feratur oratio, nec præceps dejiciatur, aut mutila claudet; sed ut sonore ac suaviter fluat; ut modo totum ambitum, multis compactum membris, numerumque apta distinctum varietate circumductus orbis efficiat; nunc insistat incisis, nunc gradiatur simplicius; nunc pœone, nunc crelico, nunc iambo aliisque pedibus pro rei gravitate ac modo claudatur; ut sedate absoluta periodo incipiat altera; ut sit facilis, aperta suavisve connexio. Quæ postrema animadversio, styli causa in

lectione versantibus, majoris est quam videatur utilitatis. Sed illud est observationibus hisce commune, ut, ubi quid, quocumque in genere, maxime illustri specie ferit animum, cogitationem referas ad studia tua, ac disquiras ecquo loco loci ejus tibi possit usus venire, sive ut cites, sive ut imiteris. Verum judicio opus est ut apte cadat, ac puerile vitium fugiatur non ad suum institutum aliena commode derivantium, sed ad sententias voculasque, quas undcumque collegerint, quicquid scripturi sint, inepte ac putide detorquentium. Cæterum summa profectus in eo constat, ut observationum hujusmodi fidelis memoria conser-

vetur. Quam ad rem multa
multi subsidia reperere.

*Quemadmodum, citra excep-
di solertiam, quæ digna
sunt adnotari possint.*

CAPUT IX.

ETENIM videmus inter legen-
dum alios aliter quæ se-
lectiora putent distinguere,
ut promptiora, cum poposcer-
it usus, habeant. Neque illa
commemorarim et dictu et
usu minuta, ut subducant alii
lineas versibus singulis; lo-
cum alii totum linea circum-
scribant; quidam inter pa-
gellas tenuolas chartaceas
interjicant. Secundaria sunt
hæc adjumenta, iis relicta
quibus prima occupationes
graves eripiunt, styloque uti

non vacat. Quid porro de iis
dixeris qui satis habent ungue
notas imprimere? illi quidem
nec memoriam sublevant, et
male de libris merentur, et
ipsis injuriam locis insignio-
ribus faciunt, quos fœdo ac
damnationis fere indice signo
deformant. Commodissimum
hoc in genere existimarim
summam rerum præclariorum
in exteriorem paginæ oram
eximere; quod si scite factum
sit, hora deinde brevi liebit
libri vel grandis renovare me-
moriam. Mos est non nemini
certas notas, quas ipse sibi
arbitratu suo destinari et ad
certas significationes accom-
modarit, ut quidque notandum
occurrat, appingere. Quod et
commodi nonnullius est, nec

abhorret a more prisco : de notis enim ejusmodi, quæ in veterum libris extarent, conditum a Suetonio librum narrat Suidas. Videre est apud Laertium, quæ monumentis olim Platonis apponenteruntur, aliæ ad figuræ, aliæ ad sententias ei proprias demonstrandæ; item aliæ quæ dogmatum convenientiam, aliæ quæ emendandum quid vel rejiciendum ostenderent. Aristophanis interpres in Pluto enumerat, quæ usitatæ essent in poetarum libris. Noti sunt obeli, sive obelisci Aristarchi, quos, cum severe ad configendos versus quos in Homero spurios judicabat, adhibuisset, id effecit, nomen ut suum ad posteros non tam hominis

quam censoris haberetur. Mennit ad Atticum Cicero διπληγες, quæ una erat earum notarum; eodem spectant miniatulæ cerulæ, quibus notare Atticus quæ in ipsiusmet Ciceronis parum probaret scriptis solebat. Asteriscos et obelos cum Adamantius Origenes ad sacros quoque libros transtulisset, S. Hieronymus his verbis rationem eorum exponit : *Ubi quid, inquit, minus habetur in græco ab hebraica veritate, Origenes de translatione Theodotionis addidit, et signum posuit asteriscum, id est stellam, quæ quod prius absconditum videbatur illuminet et in medium proferat. Ubi autem quod in hebræo non est, in græcis codicibus invenitur, ὄθελον, id est jacentem*

præposuit virgulam, quam nos latine veru possumus dicere; quo ostenditur jugulandum esse et confodiendum quod in authenticis libris non invenitur. Quæ signa et in Graecorum Latino-rumque poematibus inveniuntur. Non itaque reprehenderim, si quis vel usitatas, vel quas ad suum proprie usum ipse ex cogitarit, adhibeat notas inter legendum , quibus certum quid significet ; ut si, exempli gratia, ubi crucem appingit, ibi intelligatur esse sententia ad mores notabilis ; ubi circulum, ibi elocutio insignis ; et alia id genus, prout cuique libuerit. Verum tu, me auctore, nequaquam excerptendi labori parces ; quod facile probabis, cum et contra sentientium

rationes cognoveris. Hinc igitur sumamus exordium.

Rationes quare nihil ex lectione excerptendum scripto videatur.

CAPUT X.

Qui voluptatis duntaxat et otii consumendi causa lectitant, ii nihil fere non modo in scrinia, sed ne in mentem quidem recondunt : est enim meditatio et scriptio alicujus laboris , quem illi omnem oderunt. Sed cum his nobis sermo non est : incassum enim moncamus ut excerptendi laborem inter legendum suscipient, cum idcirco ipsi legant, ne laborent. Non desunt tamem eorum quoque

de numero qui lectionem discendi voluntate sectantur, qui nihil scripto seponendum existimant, partim ne opus inane, partim ne perniciosum (sic enim loquuntur) suscipiant; institutique sui rationes hasce non ineleganter afferunt. Primorum, inquiunt, sapientum temporibus, cum quidem maxime florebat sapientia, auditione disciplina et commentarye tradebatur. Hoc Pythagoreorum in Italia, hoc Druidum in Gallia (*Cœs. l. 6. de bell. Gall.*), hoc Gymnosophistarum in India institutum fuit. Ac de Druidibus quidem Cæsar, Commentario belli Gallici sexto, disserens, eorum instituti rationem ita prudenter interpretatur: *Quod*

neque in vulgus disciplinam efferri velint, neque eos qui discunt literis confisos minus memorie studere, quod fere plenisque accidit ut praesidio literarum diligentiam in perdicendo ac memoriam remittant. Hæc ille. Sed longe ante Cæsarem Plato, quæ afferrent detrimenta literæ, graviter disputavit in Phædro. Etenim cum literarum inventor Theuth Ægyptiorum regi Thamo inventum illud memorie et sapientiae remedium esse prædicaret, regem contra dixisse narrat potius oblivionem allaturas, propter negligentiam recordandi. *Quippe qui, inquit, externis confisi literarum monumentis, res ipsas intus animo non revolvent;*

*quamobrem non memoriae sed
monitionis remedium invenisti.
Sapientia quoque opinionem potius quam veritatem discipulis tradis. Nam cum multa absque praeceptoris doctrina perlegerint, multarum rerum periti vulgo, cum ignari sint, videbuntur. Consuetudine quoque molestiores erunt, utpote qui non sapientia ipsa sint praediti, sed opinione sapientia subornati. Quae tria incommoda non subtilius excogitavit posuitque in Thamiore Plato, quam nos hac tempestate quodammodo experimur, cum, chalcographicæ artis præsidio scribendorum librorum facultate mirifice aucta, sapientia aspersorum magis amplificatus est numerus, quam vere perfecte-*

que sapientium. Necesse est enim ad scientiam, que hoc nomine digna sit, non libris bibliothecas, sed cognitione mentem implere; nec excerptis refercire volumina, sed notare in animo quicquid memorabile auditur aut legitur. Contra vero nunc sit. Plerique omnes ut quidque in adversaria retulerunt, omissa eura sunt segnique animo; tanquam ipsi jam tenerent quod commisere membranis, ac non potius ea re scrinia illorum quam ingenia docta videri possent. Quin etiam cum doctrina ex eo bonorum sit genere quæ nec amitti nec auferri possunt, nihil proclivius factum est, quam ut ejusmodi commentaria igne, aquis,

furto, ab tineis et blattis, aliisque casibus pereant. Quare sapienter Antisthenes ploranti cuidam librum amissum in quem quicquid didicisset retulerat : *Atqui ista, inquit, oportuit animo commendare, non chartis.* (l. 10, c. 4.)

Quod quidem ad elocutionem pertinet, Quintilianus diserte condemnat qui colligere et ediscere soliti erant quæ idem significarent vocabula, quod cum puerile et cuiusdam infelicitis operæ, tum etiam utile parum censem quo-nam turba modo congregetur. Verum legendō atque audiēdo fieri, non solum nomina ipsa rerum ut cognoscantur, sed ut pariter cui quoque loco sit aptissimum. Hæc atque

talia non prorsus absurde fal-sove dicuntur, nisi eo quod omnem non solum excerptendi curam, sed etiam librorum ac literarum usum condemnant. Ita enim Druides qui laudantur faciebant; ita Ægyptii regis adversus literarum reperto-rem apud Platonem pugnat sententia. Quæ tamen nemini sano in omnes partes probari possunt. Quid ergo est? Ut nihil est in rebus humanis ita undecumque communitum atque refertum commodis, quin idem admixtum habeat multum incommodorum, partim natura sua, partim vitio nos-tro; illud faciendum videtur, primum ut ultra sint majora commoda an incomoda aesti-metur; deinde ut remedia

afferantur incommodis, quo
pura decerpatur utilitas.

*Rationes quare aliquid ex le-
ctione excerptendum scripto vi-
deatur.*

CAPUT XI.

Si excerptas, hæc magna e-
molumenta refers. Primum ipsa scribendi adnotan-
dique cura intentionem le-
gentis exacuit; itaque lectio
fit multo meditacione, eoque
clarius res intelliguntur et
subtilius expenduntur. Dein-
de ipsa quoque scriptio et
intelligentiam juvat, et altius
menti res imprimit, dum diu-
tius immoramus in eodem,
sæpiusque relegimus ac retrah-

ctamus. Itaque Demosthenes
sua manu, si Dionysio Halicarnasseo credimus, octies
totum exscripsit Thucydidem.
Multæ etiam manu sua ex-
scripsit volumina S. Hierony-
mus; multa alii sapientissimi
viri, non tam librarii inopia
quam cupiditate profectus ex
opere. Quin ipsem junior
Theodosius non pauca descri-
psit. Qui quidem cum totas
noctes in lectione ac scriptione
(scribebat autem pulcherri-
me) pervigiles duceret (*Niceph.*
l. 14. c. 3.), lucernam adhi-
bebat quæ, artificiosa machi-
nula, sibi oleum ipsa, ne
ministrorum opus esset cura,
sufficiebat. Præterea prom-
ptum est adversus oblivionem
subsidiū; quam inter alias

Stromata sua contexendi causam afferit Clemens Alexandrinus, (*lib.1.*) ut sibi ad senectutem recondat monumenta, oblivionis medicamentum, imaginem vivæ orationis quam ex magnis viris acceperat. Nimirum fallax est humana memoria; onerata fatiscit, referta pertubatur. Nec vocanda sunt in exemplum fastigia aut portenta hominum qui artem obliviscendi mallent; sed ex mediocritate vulgarique imbecillitate humanæ mentis aestimanda est sive necessitas, sive commoditas. Quid autem communis hominum infirmitati expedit, non potest clarissimum ex communi omnium sensu usuque demonstrari. Maximi enim quique viri et

commendant et adhibent sedulam excerptendi curam. Major Plinius, ut Minor refert (*lib.3.ep.5.*), nihil legebat quod non excerpteret; eadem erat Minori sedulitas. Ut aliquid afferam exemplorum domesticorum, noster Iacobus Lainius ingentem scientiam atque doctrinam, inter plurimas occupationes, non alia magis industria comparavit, quam ex multa lectione excerptens quicquid commodum videretur; quem ferunt non ante solitum prehendere librum quam stylum.

Ex hac excerptendi cura etiam plurima extitere in commune bona. Nam inde variarum et antiquarum lectionum libri, inde miscellanea, flori-

legia, inde epitomæ et summa; inde collectanea, adversaria, et alia ejusmodi utilia opera prodiere. Quæ si, ab aliis condita, sunt legenti utilia, sine dubio magis cuique proderunt quæ ipse confecrit. Quid? quod multa, vel prætermissa ab aliis, vel mutilata, vel prave intellecta reperiet? iisdem certe multo aptius lidentiusque ac libentius uteatur, ut suis. Profecto fidem superat, si quis et accurate et continenter scripto conservet quicquid memoria dignum constans lectio in dies offert, quanta, quam brevi egregiarum rerum copia congeratur. Non caret opus labore; verum nil sine magno vita labore dedit mortalibus.

Illa ad extremum est opportunitas, quæ vel sola laborem rependit, quod post aliquod tempus breve electorum volumen pro bibliotheca est, quam ubi libri ipsi non adsint, ad manum habere, et familiarem tibi facere, et quemque libitum sit circumferre modico negotio possis.

Quid curandum, ut excependi labor sit totus saluber.

CAPUT XII.

CETERUM, ut labor hic totus frugifer totusque saluber sit, cavenda illa sunt maxime. Primum, ne hebescat memoria, illustriores quidam loci non solum scribendi, sed

etiam ediscendi sunt. Non enim, cum excerptum dicimus, memoriae exercitacionem, quae vere dicitur excolendo augeri, omittendam existimamus. Quin adeo si fieri possit, quod curae adhibebant qui supra citati sunt in exercenda ita memoriae, ut librorum praesidio nihil indigerent; idem nos adhiberi quoque cupimus. Sed, quia experientia compertum est memoriam longo temporum ac rerum accessu oneri tandem succumbere, adjumenta suppeditamus; et scriptionem non modo adversariam memoriae negamus, sed etiam auxiliatricem asserimus. Deinde, ne doctrina sit solum adumbrata et leviter aspersa,

sed etiam firma ac solida, adhibenda est attentio ac meditatione. Nam lectio quae temere fit, quae cursim, quae avide ac festinanter, id habet duntaxat, ut confundat ingenia, non perfundat; similiter atque ingentes et raptim effusi imbreis cluunt magis solum, quam rigant. Sed nos lectiōnem hujusmodi ita non laudamus, ut vehementer vituperemus. Quae roris instar, minutae placido lapsu continentique descendunt aquae, illae penitus gremio terrae misscentur et arva laetificant. Denique, helluones librorum minime probamus, eos nempe qui vorant multa, nil concoquunt. Quemadmodum corporibus minime bonum gi-

gnunt habitum largius inge-
sta cibaria, ita librorum vor-
acitas non implet mentem, sed
inflat; non succum bonum
vigoremque ingeniis, sed pal-
lorem quemdam et languorem
inducit; ut sicut habeant
doctrinæ, non sanguinem;
umbram, non corpus; tan-
quam helluones obesi sunt,
non robusti. Contra id vitium
præsens remedium est excep-
pere. Nam et cura excedendi
attentionem exacuit, et festi-
nationem remoratur; et altius
(uti dictum est) infigit menti
quæ adnotantur.

Præter hæc, illud est utile
præceptum, quod supra signifi-
cavi, ut lectionibus subsecvi-
vis crebro excerpta ipsa revi-
santur. Proderit etiam vehe-

menter, quæ digna existima-
ris, ex occasione in familiari
usu referre. Nam id (si quidem
vitetur putida ostentatio) cum
familiares oblectabit, tum
memoriam tuam solidabit; ac
sæpe vicissim elicies aliquid
unde quæ ipse dixeris vel con-
firmare queas vel illustrare.

Cæterum minime est dissim-
mulandum, qui ad solidum
volunt proficere, eis lectionem
quidem esse necessariam et
apprime utilem, nequaquam
tamen satis esse. Auditio ac-
cedat necesse est et meditatio
et collatio et scriptio. Libri
magistri sunt, sed mortui.
Illud habent commodi, quod
semper parati sunt, ubique
sui copiam faciunt; sed simul
illud habent incommodi, ut

etiam Socrates notavit in Phædro , quod sicubi mancum quid est et obscurum aut minus certum, id supplere ipsi, declarare , corroborare non possunt ; nec, si forte erratum sit, mutare sententiam, nec objecta refellere, quæ omnia commode magistrorum viva vox præstat. Eam ob rem plurimi facienda est auditio ac disciplina doctoris. Si dilexeris audire (Eccl. 6), inquit divinus magister, sapiens eris ; et, si videris sensatum, evigila ad eum et gradus ostiorum illius exterat pes tuus. Adjicienda his meditatio, utilitatis immensæ. Nam similis videtur ciborum non modo quæ dentibus fit comminutioni, sed etiam concoctioni, per quam in aptum

et habilem corporis succum alimenta vertuntur. Stylus vero omnia hæc adjuvat estque similis exercitationi corporis, per quam et bonus habitus augetur, et vitæ quædam negotia administrantur: Nam exercitatio simul bonæ constitutionis est fructus , simul causa ac firmamentum. Atque hic est, Macrobio teste (*I. 6. c.1.*), fructus legendi ; æmulari ea quæ in aliis probes , et quæ maxime inter aliorum dicta mireris, in aliquem usum tuum opportuna derivatione convertere. Sed quemadmodum adsocianda scriptio lectio sit, audi gravissimi auctoris præceptum. Seneca enim sic loquitur : (ep. 84). Nec scribere, inquit, tantum, nec

*tantum legere debemus : altera
res contristabit vires et exhau-
riet (de stylo dico), altera solvet.
Invicem hue et illuc commen-
dum est et alterum altero tem-
perandum, ut quicquid lectione
collectum est, stylus redigat in
corpus. Apes, ut aiunt, debemus
imitari, quae vagantur et flores
ad mel faciendum idoneos car-
punt ; deinde quicquid attule-
runt disponunt ac per favos
digerunt, et, ut Virgilius noster
ait (En. 1, 436.) :*

..... liquentia mella
Stipant et dulci distendunt nectare cellas.
*Nos quoque has apes debemus
imitari, et quæcunque ex diversa
lectione concessimus separare.
Melius enim distincta servan-
tur ; deinde adhibita ingenii
nostræ cura et facultate, in unum
saporem varia illa libamenta con-*

*fundere ; ut, etiamsi apparuerit
unde sumptum sit, aliud tamen
esse quam unde sumptum est
appareat. Quod in corpore no-
stro videmus sine ulla opera no-
stra facere naturam ; alimenta
quæ accipimus, quamdiu in sua
qualitate perdurant et solida
innatant stomacho, onera sunt.
At, cum ex eo quod erant mutata
sunt, tum demum in vires et
in sanguinem transeunt. Quot
vero modis super lectis exer-
cere stylum cum utilitate pos-
simus, docet prudenter Pli-
nius junior (lib. 7. ep. 9), ex
quo suadeo plurimum ut co-
gnoscas et diligenter utaris.*

*Quando, quæ, quomodo
excerpenda.*

CAPUT XIII.

EXCERPENDI vero tempus ipsa est lectio : ut enim quidque notatu dignum offeratur, continuo seligendum ac reponendum est. Cæterum si quando, vel per defatigationem non liceat scribendi laborem assumere; vel loci qui in manibus est pulchritudo rapiat, nec libeat intersistere; vel alia obstet causa, veluti quod deambulans lectites, aut ubi styli et codicis copia non sit, apponenda est nota iis quæ exempta velis, vel de integro relegendus totus est

locus et excerptendum, ne quid bonæ frugis excidat ; idque sive in ordinaria, sive in extraordinaria lectione, summa tene constantia, prorsus obliata et amissa existimans quæcunque vel per ignaviam præterieris, vel memoriae fidelitati (nam demum fallit) credideris.

Excerptenda vero nequam quæ observanda sunt omnia, sed lectissima quæque : modus itaque adsit. Nec enim sine causa reprehendit Gellius (*in Epilogo*) eos qui multa et varia lectitantes in quas res cunque inciderent, alba (ut dicitur) linea, sine cura discriminis, solam copiam sectati convertebant. Nec sane facile dixerim utrum de-

terius sit plus nimio, an minus describere: illud enim operosum et infinitum, hoc mancum est. Rariora inventa et quae maxime timeamus ne excidant, quamquam primae notae non essent, exciperem tamen. Ut autem modus justus inveniatur, habenda non rerum solum, sed et auctorum est ratio: ex gravissimo enim quoque elicere plurima aequum erit, quod auctoritate praestent. Quanquam, cum soleant clarissima, licebit non pauca quae in ore omnium versantur omittere, quod oblivionem non pertimescant. Ut autem alii alia pro studiorum diversitate observant (quemadmodum supra dixi), ita etiam excerptunt quae sibi

maxime opportuna fore ad finem studiorum quem intendunt existimant. Vitanda in primis est infelix illa curiositas, quam Gellius in familiari suo perstringit qui, magnam etatis partem versatus in libris, grande volumen elaborarat ex multis et variis et remotis lectionibus; verum nihil nisi mera miracula grammaticorum corraserat. Quo nomine fuerit qui primus Grammaticus appellatus, et quot fuerint Pythagorae nobiles, quot Hippocrates, et cuiusmodi Homerus dicat in Ulyssis domo τελετην. Quam ob causam Telemachus cubans junctum sibi cubantem Pisistratum non manu attigerit, sed pedis ictu excitarit; Εὐρύκλεια Telemachum quo

*genere claustr*i* incluserit, et qua-
propter idem poëta rosam non
norit, oleum ex rosa norit;
et alia ejusdem nota, quæ
sive contineas nihil tacitam
conscientiam juvant. At vere
pronunciat Seneca (*de brevit.
vitæ cap. 13*) : *Sive proferas,
non doctior videberis, sed moles-
tior.* Vitandus est igitur mor-
bus iste hominum operose
nihil agentium; et Marci Tullii laudanda prudentia, qui si
vel duplicaretur sibi aetas,
negabat tempus habiturum
quo lyricos legeret; adeo se-
verioribus studiis detineba-
tur. Universe autem, quæ ad
vitam instituendam condu-
cunt, quæque virtutem ac
pietatem alant, observanda
cunctis et segreganda censue-*

rim; ut simul præcepta insti-
tuendæ vitæ, quod summum
cuique debet studiorum om-
nium esse consilium, ad manus habeant; simul possint in
familiari usu, in disputationi-
bus privatis ac publicis, in
literis scribendis, in regenda
domo, sapienter deponere,
quæ cum sibi, tum cæteris,
commoditatem pariant ac vo-
luptatem. Ita Cæsar Augustus
(ut exemplum clarissimum
proferatur) Suetonio (*num. 8.*)
teste, in evolvendis utriusque
linguæ auctoribus, nihil æque
sectabatur quam exempla et
præcepta publice et privatim
salubria; eaque ad verbum
excerpta, aut ad domesticos
aut ad exercitum provincia-
rumque rectores, aut ad urbis

magistratus plerumque mittebat, prout quique monitione indigerent.

Modus denique excerptendi multiplex est. Sunt qui totos libros compilant, in summaque et epitomas redigunt; sunt qui eximia tantum in communes digerunt locos. Adversaria quidam consciunt, ita subjungentes alia aliis, ut ordo lectionis affert. Alii tum quæ ad elocutionem ac verba pertinent; tum quæ ad sensus atque sententias, et vitæ præcepta, et disciplinarum scita in unum eundemque codicem conserunt; alii contra in plures atque diversos segregant. Ratio mihi illa arridet præ cæteris, quæ tametsi aliquantum habeat negotii,

plurimum tamen habet emolumenti, et plurimum, ubi confeceris, afferet voluptatis. Primum, ut quæque eo quo legis ordine eximas; deinde, ut in suum quæque locum digeras. Itaque duos minimum libros consicias velim: alterum, in quo, ut quidque lectio subministrat, exscribas, nullo alio nisi lectionis ordine; alterum in capita et quosdam communes distinctum locos, in quos ea ipsa quæ acervatim in priore sunt exempta volume, digerantur, non aliter atque attenti negotiatores rationum conficiunt tabulas. Hi enim geminos habent libros, pusillum unum, alterum grandem: illum, adversaria aut ephemeredem; hunc calendarium

et codicem dixeris. In eum singulorum dierum rationes accepti expensive tumultuarie referunt, nempe serie illa quam obtulit usus; in hunc transferunt inde disponuntque certa in loca quæ conservata volunt. Hujus meæ industriæ rationem hanc habeo. Priorem librum confici volo, in quem continenter, ut occurunt, quæ ex quopiam opere seliguntur notentur, quia magna est oblectatio atque adeo opportunitas, si uno quasi contiuu, quæ in uno quopiam libro sunt egregia, recognoscas. Id autem fieri non poterit, si in ordinem non lectionis, sed rerum, excepta dispenses: sparsa enim erunt in plurima capita, quæ ma-

gnum insulsumque negotium sit singula perscrutari. Deinde ille contuitus, quo consequenter excerpta recognoscuntur, operis totius memoriam reficit. Præterea multa offeruntur legenti egregia, quæ certum in caput nullo modo aut ægre possis referre; quæ tamen in adversariis nullo labore consignabuntur, nec magno opere, cum voluntas feret, inventientur. Itaque prior hic labor id genus adversaria conficiendi, mea sententia, multum voluntatis habet multumque commoditatis; neque ullius tædii declinandus est metu. Altera autem opera illa disponendi in sua loca et capita, quæ ad eamdem rem faciunt, manifestum pretium habet. Nam-

que sub titulo (exempli gratia) *amicitiae, prudentiae, timoris, ac rerum hujusmodi*, tam multa brevi videbis coacervata ex operibus quae legeris, ut ipse met mireris. Nec unquam poterit decessere iis de rebus sapienter et erudite, vel cum admiratione audientium, copiosa et nobilis disserendi suppellex. Non desunt quidem hujus generis libri jam editi. Sed nec tam apposite alienis (uti supra quoque significavimus) neque tam jucunde, neque tanta fiducia et auctoritate, ut nostris utimur. Ac saepe alii alia pro ingenii sui, institutionis atque consilii ratione observant, quae præteriere qui libros editos concinarunt. Itaque cessandum non

est, et ante omnia perdurandum. Superabit fructus laborem, qui tamen levari etiam potest (si cui facultas sit) amanuensis auxilio. Nam in adversariis latus margo relinquitur, et vel nota affigitur, vel vox scribitur index capitum, ad quod quidque transferri potest; tum traditur transferendum amanuensi, magno laboris temporisque compendio. Atque equidem, ejus res patiatur, ei omnino sim auctor ut e tenuioribus adolescentibus probum aliquem et industrium, cui pariter studendi copiam faciat, in eum usum adsciscat. Quo enim pulchrius ac majore scenore sumptus fiat, quam in sapientiam comparandam? Quanti autem e-

mas vitam tibi quodammodo
geminari? Nam si solers con-
tingat nec indoctus adjutor,
commoda item plura confe-
rendo etiam et disserendo sup-
peditabit. Adde quod e repu-
blica fuerit bona multorum
ingenia, quæ domesticis an-
gustiis pressa jacent et inuti-
lia consenescunt in tenebris,
excitari eadem opera, et ad
frugem lucemque cum privato
eorum et communi bono per-
duci. Cui vero nec adsit ama-
nuensis copia, nec duplex la-
bor duplicitis conficiendi volu-
minis tolerabilis videatur, is
adversaria conficiat, lato (ut
dixi) relieto margine, reique
summam in eum extrahat;
tum indicem luculentum con-
ficiat, ita ut quæ diversis no-

tata sunt locis sub unum con-
tribuat caput; et pagellas in
quibus illa inveniri queant
adscribat. Illud quoque labo-
rem levabit, si quam brevissi-
meres excerptatur. Quanquam
equidem, ubi verba ipsa au-
torum aliquid habent gratiæ
aut virium, labori nequaquam
pepercerim. Ubi locus autem
prolixior est, satis erit senten-
tiā brevi complecti et adjic-
cere, *vide*; vel similem vocem,
quæ etiam significet quam
præclarus aut quam prolixus
sit locus. Quæ signa cuique
suo promptum est ingenio ad-
notare. Denique etiam atque
etiam moneo primum ex-
cerptorum id genus, libros
præsertim adversariorum, ut
quisque potius modicos quam

vastos efficiat, ut fere gestare
in sinu queat et ad manum
habere; deinde, ut minutis
quidem, cæterum quam optimis et pulcherrimis et clarissimi-
mis characteribus scribat, quo
revisat libentius: illecebra
enim lectoris est scriptoris
concinnitas. At refercire vo-
lumina quæ pīgeat deinde re-
visere, abutentis est labore ac
tempore, id est vitam temere
consumentis.

*Silentio, an voce clara
legendum.*

CAPUT XIV.

Ad extērnum, præstetne
silentio an voce clara le-
gere, ut quæratur facit gravium

auctōrum doctrina mosque di-
versus. Ut autem, missis dis-
ceptationibus, res breviter
transigatur; primum omnium,
poëtas legentibus, et claram
voem et cantum quemdam
adhibendum existimo. Ita Au-
sonius Gallus Nepotem, quem
ad poesim erudiebat, instituit;
ut Homerum aut Menandrum
legens, hoc est poetas,

..... flexu et acumine voeis
in numeros numeros doctis accentibus
efferat, affectus que imponat legens:
nam

..... distinctio sensum
Auget (inquit), et ignavis dant inter-
valla vigorem. (*Idill. IV*).

Quintilianus quoque (*lib. 4,*
cap. 3) poetarum lectionem
vult esse cum quadam suavi-
tate gravem; et non quidem

prosæ similem, quia carmen est et se poetæ canere testantur, non tamen in canticum dissolutam. Ratio hujus præcepti est, quod aures ad eam versuum suavitatem assuelter debent, atque est ingeneranda animo quedam in consimiles modos ac sonos verba vocesque componendi facilitas. Tum etiam concitantur voce legentium animi, et facilius in eos formantur affectus quos carmina continent.

Ac mihi quidem hasce ob causas ex usu fore videtur adolescentibus quoque eloquentiae studiosis, ut orationes sæpe ita legant, ac si pronuntiarent agerentque. Quippe excitatur ingenium actione illa, incalescunt facile motus,

aures ad oratorios numeros assuescunt. Tota illa narrandi, confirmandi, urgendi, deplorandi, accusandi ratio clarius eminet, aerius commovet, tenacius hæret. Quod si hujusmodi sensus segnus in quopiam sequerentur, ultro enitendum censuerim ut excitentur; ut incendatur ira, ubi ardet orator; misericordia, ubi ille miseretur; lacrymæ quoque cadant, ubi ille deplorat. Quæ cum adolescentibus utilia sint, ut plane sunt, erunt certe maturitatem quoque adeptis interdum accommodata ad excitandos spiritus, vigoremque et alacritatem redintegrandam. Sed quoniam planum est, si, cum excerpendi cura, hoc modo legatur

non secuturos affectus , et collapsuros , ubi exiterint , per moram interruptionemque scribendi ; quæ sic lecta fuerint relegere oportebit , ut ex his quoque sua messis ac vindemia colligatur . Ubi vero de disciplinis altioribus legitur , consuetudo communis edocet voci parcendum . Et S. Isidorus (*Sentent. lib. 3. c. 14.*) ea re intelligentiam juvari putat . Et sane ubi mens in res potius quam in verba defigitur , et penitus in intima rapitur , id sit quod de S. Ambrosio S. Augustinus (*l. 6. Conf. c. 3.*) refert . Sed cum legebat , inquit , oculi ducebantur per paginas , et cor intellectum rimabatur , vox autem et lingua quiescebat . Idem tamen duas

subjicit causas quare prestantisimus ille vir tacitus legeret : alteram , ne præsentium quisquam de obscurioribus quæ audiret interrogans interpellaret , et in tanta penuria temporis , minus quam vellet voluminum evolveret ; alteram , ut vocem , quæ ei facilime obtundebatur , servaret . Quas causas dum exequitur S. Augustinus , nec improbare se clare legendi morem nec nullum fuisse significat . Improbat autem Isidorus , quod et corpus delasset et vocem obtundat . Cæterum universe pronunciari non potest . Etenim ubi vox quæ facile obtundatur ad publicas dictiones , quod S. Ambrosius faciebat , servanda erit ; vel adeo corpus

imbecille, ut laborem claræ lectionis non ferat, prorsus erit has quoque ob causas silentio legendum. Contra tamen fere evenit, ut et vocem clara lectio et valetudinem juvet. Itaque Plutarchus (*De tuer. bon. valet.*), inter exercitationum genera quæ valetudinis causa suscipiuntur, mirifice commendat exercitationem vocis, quæ disputando legendove aut recitando fiat. Et Plinius (*lib. 9, ep. 36*) dum nuntiat quemadmodum in Tuscis diem aestate disponeret, inter alia exercitationum genera: *Orationem græcam, inquit, latinamve, non tam vocis causa quam stomachi lego; pariter tamen et illa firmatur.* Itaque et corpori et menti sæpenero prodest clara lectio,

eoque laudatur; plurimum tamen tacite fiet, quod et intelligendi et excerptandi curæ magis erit accommodatum.

